

Prof. Drs. J. de Veer

INKOMEN EN VERMOGENSVORMING OP HET GEZINSBEDRIJF

Mededeling No. 279

December 1982

SIGN: L27-279
EX. NO: A
MLV: 8310002

Landbouw-Economisch Instituut
Conradkade 175 - 2517 CL DEN HAAG
Postbus 29703 - 2502 LS DEN HAAG
Telefoon 070 - 61 41 61

Prijs f 5,50

REFERAAT

INKOMEN EN VERMOGENSVORMING OP HET GEZINSBEDRIJF

Veer, J. de

(Inleiding voor voorlichtingsdag te Houten, 24 november 1982)

Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut

11 pag., tab.

Bij beoordeling van inkomen en vermogensvorming moet onderscheid worden gemaakt tussen bedrijven die op langere termijn continuïteit nastreven (jongere ondernemers, bedrijven met opvolgers) en bedrijven waar dit perspectief ontbreekt (oudere ondernemers zonder opvolger). In het laatste geval moet het bedrijf voldoende inkomen op leveren om de gezinsuitgaven te dekken zonder het vermogen aan te tasten. Voor continuïteit op langere termijn moet bovendien vermogen worden gevormd om de noodzakelijke bedrijfsontwikkeling te financieren, de bedrijfsopvolging financieel mogelijk te maken en de persoonlijke voorzieningen voor de ondernemer en medewerkende gezinsleden te verzekeren. De bedrijfsreservering is hiervoor een maatstaf. De hoge rentevoet en de verminderde vermogenswinst door inflatie stellen hogere eisen aan de omvang van het eigen vermogen en het niveau van de bedrijfsreservering. De ruimte voor bedrijfsreservering is echter de laatste jaren verminderd als gevolg van de teruggelopen bedrijfsuitkomsten.

Gezinsbedrijven/Inkomen/Vermogensvorming

INHOUD

	Blz.
HET LANDBOUWBEDRIJF ALS BRON VAN BESTAAN EN WERKGELEGENHEID	5
CONTINUÏTEIT OP KORTE EN LANGE TERMIJN	5
OUDERE BOEREN ZONDER OPVOLGER	6
JONGERE ONDERNEMERS EN BEDRIJVEN MET OPVOLGERS	7
DE OMVANG VAN DE BESPARINGEN	8
BEDRIJFSRESERVERING ALS MAATSTAF	8
DE OMVANG VAN DE BEDRIJFSRESERVERINGEN	8
DE RENTEVOET	9
DE BEGINNENDE ONDERNEMER	10
DE BEDRIJFSOVERNAME	11
HET NIVEAU VAN DE BEDRIJFSUITKOMSTEN	11

INKOMEN EN VERMOGENSVORMING OP HET GEZINSBEDRIJF.

Inleiding voor de Voorlichtingsdag te Houten, op 24 november 1982.

Het landbouwbedrijf als bron van bestaan en werkgelegenheid.

In de landbouw vormt het bedrijf de bron van bestaan voor de ondernemer en zijn gezin. Natuurlijk niet in absolute zin want in vele boerengezinnen wordt ook inkomen verkregen van buiten het bedrijf werkende gezinsleden, uitkeringen en beleggingen buiten het bedrijf. Dat aanvullende inkomen is van toenemende betekenis. Maar de continuïteit van het bedrijf op langere termijn wordt niettemin bepaald door de capaciteit om een voldoende inkomen op te leveren voor de ondernemer en medewerkende gezinsleden dat in juiste verhouding staat tot het de inkomensmogelijkheden elders in de maatschappij. Bovendien moet het inkomen uit bedrijf tevens voldoende financiële ruimte bieden om het bedrijf - technisch, economisch en financieel - op peil te houden.

Continuïteit op korte en lange termijn.

Als aan deze voorwaarden niet kan blijven worden voldaan is het bedrijf op de duur niet te handhaven. Dat wil niet zeggen dat het dan onmiddellijk tot verdwijnen is gedoemd. De zittende ondernemer zal het bedrijf willen en vaak ook kunnen voortzetten maar voor overname door een opvolger biedt het te weinig perspectief; het levert te weinig op en het is financieel niet rond te zetten. Wanneer we dus spreken over inkomen en vermogensvorming op het landbouwbedrijf kunnen we daarbij niet alle bedrijven over één kam scheren. Voor oudere ondernemers zonder opvolger ligt de situatie anders dan wanneer er wel een opvolger is of voor jongere ondernemers voor wie het bedrijf ook op langere termijn een voldoende bron van bestaan en werkgelegenheid moet zijn.

Tabel 1. Financieringsproblematiek van verschillende groepen bedrijven 1980/81.

	Duur van de bedrijfsuitoefening				Alle bedrijven
	t/m 10 jr.	11 t/m 25 jr.	langer dan 25 jaar met opv.	zonder opv.	
(x f 1.000,-)					
Netto-overschot	-33	-40	-53	-40	
Besteedbaar gezinsinkomen	43	44	60	42,5	45
Gezinsbesteding	38	43	52	40	42
Besparing	5	1	8	2,5	3
Bedrijfsinvestering	47	41	49	11	39
Toename vreemd vermogen	10	19	25	-	15
% eigen vermogen	65	75	79	88	75
Totaal financieringslasten (rente + aflossing)	35	26	28	13	27

Oudere boeren zonder opvolger.

Ondernemers op bedrijven, die op langere termijn onvoldoende perspectief bieden omdat ze onvoldoende inkomen kunnen opleveren, zullen het bedrijf zolang mogelijk willen voortzetten. Dat is mogelijk, zolang het bedrijf voor de ondernemer en zijn gezin - mede in aanmerking genomen inkomen uit ander bron - nog een voldoende inkomen oplevert en zolang hij niet - of niet te snel - heeft in te teren op zijn vermogen. Wanneer hij namelijk wordt gedwongen om in te teren en schulden aan te gaan voor zijn levensonderhoud en niet om de rentabiliteit van het bedrijf te vergroten vervalt hij snel van kwaad tot erger. De financiële verplichtingen nemen dan snel toe en het voor besteding beschikbare inkomen neemt steeds meer af. Ook het geld voor verbetering en onderhoud ontbreekt. Door de nood gedwongen en om zich als boer te handhaven en zijn bezit intact te laten zal men dan veelal zo zuinig mogelijk gaan leven. Er zit ook weinig anders op omdat men niet op bijstand kan rekenen van de Rijksgroepenregeling Oudere Zelfstandigen of een andere bijstandregeling, zolang men nog

over een relatief groot vermogen beschikt. Intering van het vermogen zal men echter tot het uiterste willen vermijden zowel met het oog op toekomst-risico's als wegens de zorg voor de toekomst van kinderen en kleinkinderen. Het strijdt ook met de instelling van de agrarische ondernemer die zich immers slechts kan handhaven zolang hij er in slaagt zijn bedrijf financieel gezond te houden en die gewend is zijn leefwijze daarop af te stemmen. Het is overigens niet zo dat alle agrarische ondernemers zonder opvolger in zo'n moeilijke situatie verkeren. Ook al biedt het bedrijf onvoldoende perspectief voor opvolging; voor de zittende ondernemer die niet meer de zorg heeft voor opgroeiende kinderen, geen grote investeringen meer behoeft te doen in modernisering en vergroting van het bedrijf en weinig schulden heeft, levert het bedrijf veelal voldoende op om er vrij comfortabel van te leven en zelfs nog wat over te houden zoals tabel 1. laat zien. Het probleem is veelal dat de ouder wordende ondernemer, die geen opvolger heeft en er alleen voor staat, moeite heeft met de lichamelijke en geestelijke inspanningen die aan de bedrijfsvoering zijn verbonden bij een vaak verouderde bedrijfsuitrusting en ondoelmatige bedrijfs-situatie.

Jongere ondernemers en bedrijven met opvolgers.

Bedrijven met opvolgers en jongere ondernemers hebben een andere problematiek. Inkomen en vermogensvorming moeten dan worden bezien van uit het perspectief van de continuïteit op langere termijn. Het gaat er niet alleen om op korte termijn voldoende inkomen uit het bedrijf te halen om van te leven maar ook om voldoende te besparen met het oog op de instandhouding van het bedrijf, de daarvoor noodzakelijke investeringen in aanpassing en modernisering en de toekomstige inkomensvoorziening en daarmee verbonden risico's. (ziekte, invaliditeit, ouderdagsvoorziening.) Gezien vanuit de opvolging betekent dit dat ook voldoende vermogen moet zijn of worden gevormd om de vermogensonttrekking bij vererving op te vangen en een opvolging financieel mogelijk te maken. Zoals tabel 1. laat zien is de situatie op bedrijven met jonge ondernemers en met opvolgers gunstiger dan gemiddeld. Er wordt meer gespaard en meer geïnvesteerd, zoals ook nodig is. De vraag is echter of dit voldoende is om de continuïteit te handhaven en voor de jonge ondernemers en de opvolgers ook op langer termijn een voldoende bron van bestaan te bieden in overeenstemming met de levensstandaard in andere maatschappelijke sectoren.

De omvang van de besparingen.

Het niveau van besparingen, dat noodzakelijk is voor handhaving van de continuïteit, moet dus worden gezien op langere termijn. Het criterium is dat op langere termijn het bedrijf financieel gezond moet kunnen worden gehouden en voldoende inkomen moet opleveren voor - zowel de lopende persoonlijke - en gezinsuitgaven als voor persoonlijke voorzieningen voor de toekomst als het inkomen uit arbeid weg valt. Een gezonde financiële situatie vereist verder in de landbouw een relatief groot eigen vermogen, dat door de ondernemer en zijn gezin moet worden gefourneerd. De ondernemingsstructuur, de lange omlooptijd van het kapitaal en de wisselvalligheid van de uitkomsten maken het praktisch onmogelijk om op redelijke voorwaarden risicodragend kapitaal van elders aan te trekken of met een groot aandeel van tegen een vaste rente aangetrokken vreemd vermogen te werken.

Bedrijfsreservering als maatstaf.

Om enig inzicht te krijgen in het vereiste niveau van besparingen wordt door het LEI reeds enige tijd een onderscheid gemaakt. Op gelijk niveau als de bij werknemers ingehouden en door werkgevers betaalde premies voor uitgesteld inkomen bij arbeidsongeschiktheid, bedrijfspensioen, etc. is ook voor ondernemers en medewerkende gezinsleden een bedrag vastgesteld van 15% van de bruto-arbeidskosten. Dat bedrag is aangemerkt als noodzakelijke reservering voor toekomstige onzekere inkomensbehoeften. Dit betekent in de praktijk dat voor het gemiddelde Nederlandse bedrijf ca. f 11.000,- gulden is uitgetrokken. (1980/81). Het resterende bedrag van de besparingen is als bedrijfsreservering beschouwd.

De omvang van de bedrijfsreserveringen.

Tabel 2. geeft een overzicht van deze laatste reservering die aangeeft hoe veel beschikbaar kwam voor versterking van de financiële positie van het bedrijf op langere termijn. Dat wil zeggen het vermogen dat beschikbaar kwam voor aanvulling van de bij vererving optredende onttrekking en voor financiering van bedrijfsontwikkeling. De totale versterking van het eigen vermogen door besparing is dus groter omdat in de praktijk verreweg het grootste deel van de noodzakelijke reservering voor de persoonlijke voorzieningen in het bedrijf wordt geïnvesteerd. Er worden weinig specifieke voorzieningen in de verzekerings-sfeer of via externe fondsvorming getroffen waardoor vermogen buiten het bedrijf wordt aangewend. De fiscale oudedagsreserve heeft tot doel deze vermogens-

vorming niettemin buiten het belastbaar inkomen te houden en dat is terecht.

Tabel 2. Bedrijfsreserveringen in % van bedrijfsvermogen.

	Grotere bedrijven		Kleinere bedrijven	
	73/74 t/m 80/81	80/81	73/74 t/m 80/81	80/81
Akkerbouwbedrijven	2,3	2,5	1,2	-0,3
Gemengd overwegend akkerbouw	1,3	-0,4	-1,5	-1,5
Weidebedrijven	1,2	-0,3	-1,2	-2,0
Gemengd overwegend rundvee	0,8	-1,6	-2,5	-3,9
Gemengd, intensieve veehouderij	0,8	-2,2	-2,0	-5,3

Op de kleinere veehouderij- en gemengde bedrijven is de bedrijfsreservering al jaren negatief. De besparingen zijn dus onvoldoende om op gelijk niveau als de collectieve werknemersvoorzieningen te sparen voor toekomstige inkomensbesteding. Er is dan duidelijk niet voldaan aan de voorwaarden voor handhaving van de continuïteit. Als er geen opvolger is, betekent dat nog niet dat men onvoldoende voorzieningen heeft want men heeft dan na beëindiging van het bedrijf een vermogen waaruit inkomsten worden verkregen en dat kan worden gebruikt voor levensonderhoud.

Bij opvolging moet dat inkomen echter tenslotte uit het bedrijf komen en dan is er wel een tekort. Als men een bedrijfsreservering haalt van 1% van het geïnvesteerde vermogen haalt men dus tenslotte in een ondernemerscyclus van 30 jaar 30% boven water om uitbreiding en modernisering te financieren en de onttrekkingen bij generatiewisseling te compenseren. Is dat genoeg? Dat is moeilijk te zeggen. Ik zal er nog enige kanttekeningen bij maken. Wel is dat percentage in de loop van de jaren zeventig teruggelopen en dat duidt dus op relatieve verzwakking en het naderen van de gevarezone.

De rentevoet.

Een hoge reële rente - d.w.z. relatief hoog in verhouding tot de inflatie - verscherpt de eisen ten aanzien van het aandeel eigen vermogen (solvabiliteit) en omvang van de bedrijfsreserveringen. De verbetering van de vermogensverhoudingen voor de zittende ondernemers onder invloed van de waardestijging loopt daardoor sterk terug. De berekening in tabel 3 geeft daarvan een beeld.

Tabel 3. Verbetering van de vermogensverhoudingen door waardeestijging.

Waardeestijging bedrijfsinvesteringen in % per jaar	3%	5%	10%
Aandeel vreemd vermogen uitgangssituatie	25%	25%	25%
Eigen vermogen na waardeestijging	$\left(\frac{78}{103}\right)$	$\left(\frac{80}{105}\right)$	$\left(\frac{85}{110}\right)$
	75,7%	76,2%	77,3%
Verbetering van aandeel eigen vermogen	+0,7%	+1,2%	+2,3%

In verhouding tot de verbetering via de bedrijfsreservering was de bijdrage van de waardeestijging aanmerkelijk. Bovendien is het aantrekkelijk dat de rente een fiscale aftrekpost is terwijl de waardeestijging onbelast is (grond) of pas op lange termijn belastbaar wordt. Door de laatste factor heeft de fiscus een belangrijk aandeel in de bedrijfsfinanciering.

De beginnende ondernemer.

Vooraf voor beginnende ondernemers zou verlaging van de inflatie en van de rente welkom zijn als dit tenminste niet resulteert in verhoging van de overnameprijs van grond. Lagere rente betekent immers lagere financiële verplichtingen van rente en aflossing. Bij sterke inflatie wordt op de duur hoge rente wel deels goedge maakt door de waardeestijging, maar daarvan kan een jonge ondernemer geen brood eten. De vermogenspositie verbetert wel maar er ontstaat een liquiditeitsprobleem. Op korte termijn staan de bestedingsmogelijkheden onder druk van de hoge rente- en aflossingsverplichtingen.

De bedrijfsovername.

Omdat wegens het lage direkte rendement van het geïnvesteerde vermogen een relatief groot vermogen nodig is, kan een jonge ondernemer zijn bedrijf vrijwel nooit financieel rond zetten als hij tegen de verkeerswaarde moet overnemen. Dat betekent dat hij is aangewezen op de medewerking van ouders en broers en zusters die hem in staat moeten stellen tot overname op redelijke voorwaarden. Dat gebeurt ook in de praktijk. De overnameprijzen binnen de familiekring liggen in het algemeen nog beneden de prijs van verpachte bedrijven en grond. Overigens behoeft opvolging niettemin niet onvoordelig te zijn voor de rest van de familie. Een bedrijf met een opvolger heeft immers betere mogelijkheden om het bedrijf aan te passen, te moderniseren en uit te bouwen en aldus het ouderlijk vermogen op peil te houden of te versterken. Daaraan profiteren behalve de ouders tenslotte ook de erfgenamen. Het is ook de enige mogelijkheid om een huidige agrarische ondernemingsstructuur in stand te houden. Zowel in het erfrecht als in de fiscale sfeer moet hiermede rekening worden gehouden.

Het niveau van de bedrijfsuitkomsten.

Bedrijfsuitkomsten worden vastgesteld zonder rekening te houden met de onderliggende vermogensverhoudingen en overnameprocedures. Voor een beoordeling van het niveau van de bedrijfsuitkomsten is het echter nodig om deze er bij te betrekken. Het niveau van de bedrijfsreserveringen is daarvoor een goed kengetal. Zoals uiteengezet is dat in de jaren zeventig in de gevarenzone gekomen. Het gunstiger verloop gedurende de laatste jaren heeft het beeld gelukkig verbeterd. De dreigende druk op de prijzen als gevolg van de groeiende overschotten geeft echter aanleiding tot zorg voor de nabije toekomst. Beperking van de produktieuitbreiding zou gewenst zijn om te sterke druk op de in komens te voorkomen en de financiële weerstand van de bedrijven in stand te houden.

Verder is van belang voor welke groep van bedrijven men continuïteit wil nastreven. De verschillen tussen grotere en efficiënte bedrijven - die tezamen het grootste deel van de produktie verzorgen - en de rest neemt toe. Van deze laatste groep zal een groot deel niet in staat zijn de voorhandhaving van continuïteit op lange termijn benodigde reserveringen te realiseren. Een te snel tempo van bedrijfsontwikkeling en sanering afgedwongen door een krapprijs- en inkomensbeleid zal vele ondernemers treffen die onder deze omstandigheden niet aan de continuïteitseisen voldoen of zelfs hun bedrijf voortijdig zullen moeten beëindigen.